Malebná krajina kynžvartského zámeckého parku. Foto Přemysl Tájek.

Kříž Antonie Pascaliny – mýty opředená památka a svědectví písemných pramenů

Karel Kůt, *Městské muzeum a galerie Mariánské Lázně*
Lubomír Zeman, *Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Lokti*

V roce 2024 byl v kynžvartském zámeckém parku restaurován pamětní kříž Antonie Pascaliny hraběnky Waldstein-Wartenbergové, rozené princezny Metternich-Winneburgové (1862–1890). Šlo o druhorozenou dceru knížete Richarda a kněžny Pauliny Metternichových. Její dědeček, rakouský kancléř Klemens Václav Metternich, se stal přední postavou evropské diplomacie a organizátorem tzv. Vídeňského kongresu. Roku 1885 se tato talentovaná princezna provdala za Georga Wilhelma hraběte Waldstein-Wartenberga. Uplynulo však pouhých pět let od svatby, když oba znenadání zemřeli krátce po sobě.

Bílý mramorový kříž na žulovém skalním výchozu vždy lákal pozornost kolemjdoucích a stal se námětem různých dramatických příběhů o posledních okamžicích života urozené dámy. Starší lidová slovesnost hovořila o napadení dogami, které na ni prý poštval manžel kvůli podezření z nevěry (Babický 1969). Dle pozdějšího pojednání Miloše Říhy (Muzeum příběhů dostupné na webových stránkách zámku Kynžvart) se tato smyšlená pověst o aféře s mladým hajným objevila již koncem 19. století. Bývalý kynžvartský kastelán také uvedl jako místo úmrtí Duchcov, kde hraběcí pár sídlil. Ke správné lokalizaci ovšem připsal mylnou

informaci od kněžny Tatiany Metternichové, rozené Vasilčikov. Tato šlechtična se od Waldsteinů údajně dozvěděla, že Pascalina zemřela na otravu po komplikovaném porodu. Podle tohoto výkladu měli noví držitelé kynžvartského panství – z okruhu Paula Klemense Metternicha – záměrně šířit pomluvu očerňující majitele z předchozí rodové linie a příslušníky Waldsteinů. Miloš Říha výstižně podotknul, že další informace o úmrtí Pascaliny lze očekávat v místě jejího úmrtí. Bohužel se neověřená zpráva o domnělém porodu stala opět součástí širšího povědomí. Záměrem tohoto příspěvku je přinést objektivní svědectví písemných pramenů o závěru života mladé hraběnky, jejíž jméno v naší oblasti dlouhodobě rezonuje bez jasnějších obrysů reálných historických událostí.[1]

Památný monument

Kříž Antonie Pascaliny se nachází v severozápadní části rozlehlého zámeckého parku. Ullmannova mapa kynžvartského panství z druhé poloviny 18. století tuto polohu označuje jako Antoni Berg (Antonínův kopec) a nad Kolovým mlýnem zachycuje ruiny kaple svatého Antonína – přibližně zde došlo roku 1835 ke vztyčení památníku císaře Františka I. V podstatě se jednalo o jakýsi sakrální či pietní okrsek, kde se podle výše zmiňované mapy koncentrovaly četné skalní výchozy. Některé z nich byly zřejmě později odtěženy jako zdroj stavebního materiálu. Pascalinina skála však zůstala zachována v podobě určité dominanty. Ovšem i pod jejím převisem nacházíme doklady po lámání hrubozrnné žuly. Terénní deprese byly později evidentně vyrovnány navážkou, v níž se vyskytovalo několik fragmentů keramiky a skla. V jednom případě se podařilo zaznamenat zajímavý zlomek nádoby, který lze podle složení hmoty

Pamětní kříž na žulové skále před restaurováním. Stav v březnu 2021. Foto Karel Kůt.

a charakteru výpalu rámcově zařadit do období pravěkého či středověkého vývoje regionu. Přestože se zřejmě jednalo o uloženinu transportované zeminy, nález může hypoteticky poukazovat na existenci rané fáze osídlení na Kynžvartsku či v jeho okolí.

Na vrcholu této žulové skály s vytesanými stupni byl vztyčen členitý kamenný podstavec s mramorovým křížem. Ze stejného materiálu byla zhotovena i patka, opatřená reliéfem hraběcího pláště s korunou a aliančním erbem Metternichů a Waldstein-Wartenbergů. Horní část podstavce tvoří tmavý syenit[2] nesoucí rytý nápis:

Pietatis ergo! / Antonia Pascalina / Comitissa de Waldstein et Wartenberg / n. Principissa de Metternich-Winneburg / nata Dom. Paschae Resurrect D. N. J. Chr. / XX. Aprilis 1862 / pie defuncta Festo Dedicat S. Mariae / ad Nives / V. Augusti 1890 / R. I. P.! / Eripuisti me a morte oculos meos / a lacrimis pedem meum a lapsu. / Ps. CXVI, 8.

Latinský text oznamuje, že ze zbožnosti došlo k vytvoření reminiscence na uvedenou vznešenou dámu, která se narodila v den Slavnosti Zmrtvýchvstání Páně – o Velikonoční neděli 20. dubna 1862. Z označení svátku Pascha či Pesach bylo též odvozeno její druhé jméno Pascalina.

1 *Obsah článku navazuje na přednášku Záchrana památky na Antonii Pascalinu – detektivní příběh a historická fakta, přednesenou v Mariánských Lázních dne 14. března 2025 na Setkání příznivců Slavkovského lesa.*

2 *Určení horniny dle Gnirs 1932.*

Antonia Pascalina a její manžel Georg Wilhelm. Zdroj: Sensation-Proceß der Erben des Grafen Georg Waldstein. Prag [1892].

Zesnula roku 1890, konkrétně 5. srpna, což je v křesťanské tradici sváteční termín spojený s posvěcením římské baziliky Santa Maria Maggiore. Po přání pokojného odpočinku následuje citát starozákonního Žalmu 116:8, jehož překlad zní: „*Vyprostil jsi totiž mou duši ze smrti, mé oko ze slz, mou nohu z klopýtání*.“

Pamětní kříž Antonie Pascaliny je památkově chráněn jako součást kynžvartského zámeckého areálu. Podle ohledání na místě bylo zjištěno, že vlivem povětrnostních a klimatických podmínek došlo k postupnému porušení těsnosti mezi podstavcem, patkou a křížem, což umožnilo pronikání vody, která v zimním období vlivem mrazu nabyla na objemu a způsobila tak mechanickým tlakem prasklinu v mramorové patce. Ta se následně propsala i do syenitového soklu a kamenný kříž se nebezpečně naklonil. Patka s aliančním erbem vykazovala i množství dalších drobných trhlin.[3] Stav byl vyhodnocen jako havarijní, neboť byla přímo ohrožena stabilita kříže, proto muselo dojít k restaurátorskému zásahu a záchraně památky. Kříž bylo nutno demontovat a převézt do ateliéru. Stav kamene se po rozebrání ukázal jako více narušený, než se předpokládalo, proto se rozhodlo o proinjektování všech trhlin a otevřených částí prostředkem speciálně vyvinutým na zpevňování vápence. Vlivem značné eroze reliéfu byly jednotlivé heraldické, obecné figury již téměř nečitelné a části pláště a koruny odpadlé. Podle hloubkového průzkumu při čištění kamene se podařilo prokázat, že erby nebyly polychromované, ale ponechané v přirozené noblesní barevnosti bílého mramoru. Pro doplnění chybějících částí lvů, uzlů pláště s plastickými šňůrami i výběžků (hrotů) hraběcí korunky se použil tmel anorganického typu, tvořený mramorovou moučkou s mletým křemenem, pojený epoxidovou pryskyřicí, jehož mechanické vlastnosti jsou srovnatelné s původním kamenem. Tak, aby se tyto doplňky vizuálně shodovaly s originální podobou erbů, musely být vyhledány podklady, které mohli mít tvůrci v době zhotovení památky k dispozici. Chybějící části byly nejprve vymodelovány v modelářské hmotě, následně zaformovány a po odlití propojeny s dochovanými částmi reliéfu tak, aby výsledná podoba respektovala heraldickou tvorbu konce 19. století. Restaurování bylo provedeno s velkým citem pro autenticitu všech částí památky, přičemž jednotlivé díly byly na podzim 2024 po restaurátorském zásahu znovu sestaveny a osazeny na své původní místo.

Výpověď písemných pramenů

Pokud se chceme dozvědět více o úmrtí mladé hraběnky, je třeba se zaměřit především na matriční záznamy, jakož i na dobový tisk. Ve Státním oblastním archivu v Litoměřicích je uložena matrika zemřelých,[4] která eviduje zápis s datem 5. srpna 1890 týkající se Antonie Pascaliny.

3 *Závěrečná restaurátorská zpráva, Pamětní kříž princezny Antonie Pascaliny, Jiří Pavlík, Petr Justa, Ostrov, říjen 2024 (nestránkováno).*

4 *Dostupné také online na: https://digi.soalitomerice.cz/digitalnibadatelna/*

Jako příčinu smrti stanovuje infarkt (německy Herzschlag), k němuž došlo na zámku v Duchcově. Pochována byla o tři dny později za účasti kardinála a pražského arcibiskupa Františka Schönborna. Matriky nepřímo vylučují i chybnou informaci o údajném porodu. Pokud by hraběcí pár očekával potomka, našli bychom zmínku o jeho narození či úmrtí. Rok 1890 ovšem neobsahuje žádný zápis o takovém dítěti. Tehdejší novinové články dokonce jasně hovoří o bezdětném manželství a o náhlém skonu v důsledku infarktu.

Listy Karlsbader Badeblatt dodávají, že urozený pár předtím strávil několik týdnů v Karlových Varech. Dle seznamu lázeňských hostů se Georg Waldstein-Wartenberg ubytoval 3. června 1890 se svou chotí a s doprovodem v hotelu Zlatý Štít (dnes Olympia) stojícím na karlovarském Divadelním náměstí. Místo bylo jistě pečlivě vybráno, protože Pascalina proslula svou zálibou v múzickém umění. O dva dny později do vyhlášených západočeských lázní dorazil i její příbuzný Lothar Stephan Metternich.

Samotný závěr života strávila hraběnka v Duchcově. Podle periodika Wiener Salonblatt se u ní začátkem inkriminovaného týdne objevila lehká indispozice, jež ovšem nebudila výraznější obavy. Pascalina měla údajně dobrou náladu, večeřela se svým manželem a těšili se na návštěvu Oliviera de Bacquehem, jehož pozvali na lov kachen. V úterý 5. srpna se urozený pár chystal jet přivítat očekávaného ministra obchodu na duchcovské nádraží. Kočár již čekal a Pascalina dokončila úpravy svého zevnějšku, když jí v šatně překvapily nenadálé zdravotní komplikace. Ani pokusy služebnictva o poskytnutí první pomoci neodvrátily rychlou smrt. Na zámek poté dorazilo několik lékařů z města i z okolí, ale už bylo pozdě a shodně konstatovali, že se jednalo o infarkt. Vídeňské noviny dále uvažovali, zda její zdravotní stav nemohla podlomit záliba v kouření a nošení velmi těsných korzetů.

Keramický zlomek nalezený pod skalním převisem. Foto Karel Kůt.

Syenitový sokl s nápisem a patka kříže. Stav v listopadu 2024. Foto Karel Kůt.

Pamětní kříž Antonie Pascaliny v kynžvartském zámeckém parku. Stav v listopadu 2024. Foto Karel Kůt.

Mramorová patka s reliéfem před restaurováním a po jeho dokončení. Stav v březnu 2021 a v listopadu 2024. Foto Karel Kůt.

V této souvislosti bylo připomínáno, že kromě západočeských lázní navštěvovala také chorvatské město Opatija, kam často jezdila rakousko-uherská šlechta.

Hrabě Waldstein krátce po smrti manželky oznámil tragickou událost své matce Antonii žijící na zámku Liblice na Mělnicku, jakož i rodičům zesnulé. Následovaly smutné přípravy na pohřeb. Tělo hraběnky nabalzámoval asistent známého profesora Chiariho a poté jej dočasně umístili ve velkém Waldsteinském sále. Na duchcovském zámku, kostele i radnici visely černé prapory. V pátek 8. srpna 1890 se konal smuteční obřad. Průvod vedl výše zmíněný kardinál Schönborn s asistenty. Mezi přítomnými šlechtici se nacházela knížata (Metternich, Öttingen, Clary, Lobkowitz), hrabata (Chotek, Waldstein, Thun), baron (Mladota) a mnoho dalších významných postav. Rakev byla přenesena do kostela Zvěstování Panny Marie a po zádušní mši uložena v kryptě.

Nečekaná smrt hraběnky všechny velice překvapila a zarmoutila. Novinové články nám také barvitě vykreslily charakter mladé šlechtičny, která se těšila velké oblibě pro svou laskavou a velkorysou povahu. Ve vídeňské či pařížské vyšší společnosti patřila k nejpůvabnějším osobnostem a hrála významnou roli. Po tělesné i duševní stránce se velmi podobala své matce Paulině. Získala nejen její temperament, ale i všestranné nadání, ušlechtilou povahu, vlídné srdce, důvtip, stejně jako pohotovou řeč. Zajímala se o výtvarné umění, v němž sama byla velice kreativní. Naučila se mnoha cizím jazykům a velice tíhla k divadlu. Spravovala sbírky zbraní, starožitností a kuriozit na zámku svého manžela, včetně tamní knihovny. V tomto směru se mohla výrazně inspirovat již aktivitami svého dědečka, který na kynžvartském zámku vytvořil pozoruhodné muzeum otevřené i pro běžnou veřejnost. Pascalina se věnovala také dobročinnosti, příležitostně se ujímala rolí při charitativních představeních. Byla zábavná, obratná a měla smysl pro humor. Považovali ji za odvážnou lovkyni, vynikající bruslařku i skvělou tanečnici.

Za Georga Wilhelma se provdala v červenci 1885 v Johannisbergu nad Rýnem. O dva dny později přijeli novomanželé do Duchcova. Zde hraběnku vřele přijali a ona svým jednáním adekvátně usilovala o blaho města. Manželství však zůstalo bezdětné, ačkoliv jí mateřství lákalo. O pět let později byla Antonia Pascalina pochována na půdě nového domova. Téměř současně ochořel i hrabě Waldstein. Nepomohl mu ani pobyt v italských klimatických lázních Arco u jezera Lago di Garda. Zemřel ve Vídni dne 18. listopadu 1890. Předpokládá se, že podlehl onemocnění jater. Přibližně tři měsíce po pohřbu manželky byl uložen vedle její rakve v duchcovské hrobce.

Spor o Waldsteinovo dědictví

Koncem září 1892 začal v Praze před porotou trestní soud s bývalými vysoce postavenými úředníky hraběte, kteří dle žaloby zneužili duševního stavu svého zaměstnavatele při pořizování jeho poslední vůle,

čímž se chtěli obohatit o značnou částku peněz (více než 400 000 zlatých). Ze zločinu podvodu byl obžalován ředitel panství v Horním Litvínově Josef Weinelt (42 let) a správce téhož panství Gustav Kleidorfer (37 let). Soudní řízení bylo intenzivně sledováno tiskem i širokou veřejností. Mezi početnými svědky figurovali rovněž nejrůznější představitelé šlechty. Přítomné obecenstvo se těšilo, že může nahlédnout do soukromí významných osobností a vše se podrobně rozebíralo jak v pražských ulicích, tak v restauračních zařízeních. V rámci atraktivní kauzy vyšla najevo řada podezřelých okolností.

Závěť opomíjela stěžejní zákonité dědice, tedy matku hraběte Antonii Waldsteinovou, stejně jako jeho sestru a synovce. Naproti tomu za legatáře (odkazovníky) byli ustanoveni Josef Weinelt s rodinou, Gustav Kleidorfer, Weineltův bratr Jindřich a hlavní pokladník František Kalina. Někteří z nich kupodivu nepracovali pro hraběte ani příliš dlouho. Vybraných osob se dokonce týkalo hned několik donací. Pro hraběnku Pascalinu bylo původně určeno 40 zástavních listů po 10 000 zlatých. Po jejím úmrtí však byly rozděleny mezi obžalované a další úředníky. Tuto záležitost měl na starosti JUDr. Pfob – příbuzný Weineltovy manželky. Podle údajně spálené osnovy vyhotovil uvedený mostecký advokát darovací listiny, jež Josef Weinelt přinesl hraběti k podpisu 30. srpna 1890, překvapivě bez přítomnosti svědků. Obdarovaní potom dostali důrazný pokyn k zachování mlčenlivosti, aby ani svému zaměstnavateli v dané věci neděkovali. U soudu byl analyzován tehdejší psychický stav hraběte ve vztahu ke způsobilosti činit důležitá rozhodnutí a podepisovat předložené dokumenty. Hodnotilo se, do jaké míry mohli obžalovaní ovlivňovat jeho jednání k vlastnímu prospěchu.

Dle svědeckých výpovědí byli často s Waldsteinem v kontaktu sami a nechtěli k němu nikoho pouštět. Šlechtic mnohé zapomínal či podepisoval písemnosti bez

Erb Waldstein-Wartenbergů.
Po vymření spřízněného rodu z Wartenbergu přijali Waldsteinové v roce 1758 titul hrabě z Waldsteina, pán z Wartenbergu, což se odrazilo i v polepšení erbu. V srdečním stříbrném štítku lemovaným zeleným routovým věncem černý orel se zlatým korunovaným monogramem F. II. na hrudi. V pravém spáru drží zlatou, vzhůru obrácenou kotvu, v levém zelenou palmovou ratolest. V některých případech je nad srdeční štítek kladena hraběcí koruna (klobouk) obšitá hermelínem. Štítek je nahoře a dole doprovázen zlato-černě polcenými štítky lemovanými zelenými draky (Wartenberg). Hlavní štít zlatě a modře čtvrcen s dovnitř obrácenými korunovanými dvouocasými lvy opačných tinktur (Waldstein). Erb byl kladen na hermelínový plášť s hraběcí korunou a obtočen Řádem zlatého rouna. Zdroj: https://die-waldsteins.at/wappen/

četby jejich obsahu. Karlovarský lékař Alfred Grünberger byl dne 31. srpna 1890 přivolán k lůžku nemocného, který se jevil natolik apatický a malátný, že nemohl vnímat své konání. Weinelt s Kleidorfem telegraficky odrazovali i rodinné příslušníky od setkání s hrabětem, přičemž do zpráv podepisovali jiné osoby, které prý o těchto telegramech nevěděli. Například rodinný přítel Waldsteinů P. Pichler potkal den po Pascalinině úmrtí oba obžalované, kteří k němu hovořili o nutnosti zamezit matce truchlícího vdovce v příjezdu na pohřeb, aby nebyl ještě

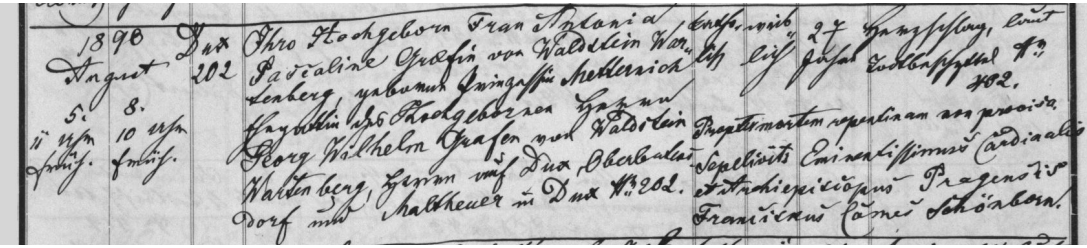

Matriční záznam o úmrtí Antonie Pascaliny. Zdroj: Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond Sbírka matrik Severočeského kraje, inv. č. 1680, sign. 36/23, Duchcov, s. 25; https://digi.soalitomerice.cz/digitalnibadatelna/

více rozrušován. Poté zaslali Pichlerovým jménem do Liblic telegram, o čemž on sám neměl ponětí. Obdobným stylem si počínali ve zprávě určené pro sestru hraběte. Přibližně tři týdny po skonu Georga Wilhelma měl Kleidorfer Weineltovi telefonovat o potřebě spálit nějaká akta. U soudu zaznívalo čtení rozmanité korespondence, mimo jiné dopis revírníka Schmidta, jenž se podle svědka zastřelil kvůli chování obou panských úředníků. Ti během procesu vystupovali značně sebejistě, oděni v elegantních šatech moderního střihu. Navzdory zarážejícím tvrzením byli Weinelt s Kleidorferem zproštěni obžaloby, o čemž rozhodla porota tvořená soudci z lidu (majitelé domů, kupci, rolníci, statkáři apod.). Nezískali však oprávnění na odkázané prostředky, jelikož se staly předmětem navazujícího civilního procesu řešícího soukromé právní spory.

Erb Metternichů na kynžvartském zámku. Původní erb Metternichů se třemi černými mušlemi ve stříbrném poli v postavení 2:1 byl vložen do středu velkého štítu jako tzv. srdeční štítek. Od povýšení na říšská hrabata v roce 1679 byl štít čtvrcen, do 1. a 4. pole byl vložen znak panství Winneburg (stupňovité zubaté břevno s křížky) a do 2. a 3. pole znak Beilstein (tři lovčí trubky). Od roku 1816 byl mezi obě horní pole vsunut jako polepšení císařský rodový babenberský erb a mezi dolní pole znak neapolského vévodství Portella. Erb byl kladen na hermelínový plášť s knížecí korunou a obtočen Řádem zlatého rouna, jakož i řádem sv. Štěpána Uherského. Foto Karel Kůt.

Závěr

Matriky a novinové zprávy z poslední dekády 19. století dokládají, že hraběnka Antonia Pascalina zemřela na zámku v Duchcově po prodělaném infarktu ve věku 28 let. Přestože její manželství s hrabětem Waldsteinem zůstalo bezdětné, vytrvale spolu tvořili kompaktní pár, jehož životy vyhasly záhy po sobě.

S ohledem na podivné okolnosti, jež se projevily v souvislosti s následným pozůstalostním řízením, se opět nabízí otázka cizího zavinění. Přinejmenším lze přijmout určitou míru skepticismu ohledně loajality a nezištnosti výše uvedených panských úředníků. Pokud bychom tuto troufalou hypotézu dále rozvinuli, dostáváme se až k teoretickým úvahám o otravě hraběnky, eventuálně též hraběte. V příslušné době se stal velice běžným a rozšířeným jedem například arsenik (oxid arsenitý), který šlo vmísit nejen do

potravin, ale i do oděvů či kosmetických potřeb. Případy otravy se obecně projevovaly také nevolností, apatií a dalšími zdravotními problémy, přičemž mohlo docházet k poškození jater, srdce, nervového systému nebo k úmrtí dotyčného. Bez náležitého toxikologického vyšetření ovšem zůstáváme u pouhých dohadů, které s odstupem času přicházejí na mysl. Potřebné analýzy tehdy nebyly provedeny, protože dotyční lékaři neměli důvodné podezření, aby potenciální přítomnost nebezpečných prvků detekovaly. Na základě vnějších projevů tedy vyhodnotili, že Pascalina utrpěla srdeční příhodu a jejího manžela dostihly problémy s játry. Presumpce neviny možných pachatelů nás však vybízí, abychom jakoukoliv hypotézu bez řádných důkazů nezaměnili s faktem a nepřidali tak k pamětnímu kříži další vágní dramatický příběh.

Díky práci restaurátorů zůstává bílý mramorový monument na žulové skále jakýmsi světlem majáku, který nabádá návštěvníky této části zámeckého parku k přirozené ostražitosti a k zamyšlení nad významem uvedeného žalmu. ■

Použitá literatura:

Babický S. (1969): Lázně Kynžvart v minulosti a přítomnosti. Průvodce po městě a okolí. Plzeň, 96 pp.

Bohemia ze dne 6. srpna 1890, s. 2.

Duxer Zeitung ze dne 9. srpna 1890, s. 1–2.

Gnirs A. (1932): Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in den Bezirken Tepl und Marienbad. Augsburg, 609 pp.

Karlsbader Badeblatt ze dne 7. srpna 1890, s. 3.

Příloha Hlasu národa z 25. září až 23. října 1892.

Sensation-Proceß der Erben des Grafen Georg Waldstein. Prag [1892], 64 pp.

Státní okresní archiv Karlovy Vary, Karlsbader Kurliste Saison 1890, Nr. 125, Nr. 132.

Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond Sbírka matrik Severočeského kraje, inv. č. 1680, sign. 36/23, Duchcov, s. 25, s. 33.

Pavlík J. et Justa P. (2024): Závěrečná restaurátorská zpráva, Pamětní kříž princezny Antonie Pascaliny. – Ms. 14 pp.

Říha M. (2004): Tragická smrt princezny. Dostupné na: https://www.zamek-kynzvart.cz/cs/vice-o-zamku/muzeum-pribehu/s-metternichy/tragicka-smrt-princezny

Teplitz-Schönauer Anzeiger ze dne 9. srpna 1890, s. 4-5.

Vyšehrad: politický týdeník prostonárodní z 1. října 1892 a 5. listopadu 1892.

Wiener Salonblatt ze dne 10. srpna 1890, s. 2–3.

Státní zámek Duchcov. Foto Karel Kůt.